

ΟΔΟΙ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ & ΣΑΡΡΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η εργασία αυτή αφορά δυο δρόμους σε μια κεντρική συνοικία του δήμου Αθηναίων, τους δρόμους Σαρρή και Αριστοφάνους στην συνοικία του Ψυρή. Σκοπός της εργασίας είναι η ανάγνωση των δρόμων και η αναγνώριση της ταυτότητας τους όπως έχει διαμορφωθεί μέσα στη μεγαλύτερη κλίμακα του χώρου όπου ανήκουν, την συνοικία του Ψυρή, αλλά και στην ακόμα μεγαλύτερη, αυτή του συνόλου των συνοικιών που συγκροτούν -αυτό που συνήθως συναντάμε ως- το ιστορικό κέντρο της Αθήνας.

Η ανάγνωση των δρόμων πραγματοποιήθηκε σε διάφορα επίπεδα: σε πρώτο επίπεδο κινήθηκε στα φυσικά και τεχνητά στοιχεία των δρόμων, δηλαδή στα γεωμετρικά τους χαρακτηριστικά, στη θέση στην πόλη και στο οδικό δίκτυο. Στη συνέχεια μέσα από τη μελέτη της ιστορίας της περιοχής και των ίδιων των δρόμων και παράλληλα με την οικειοποίηση του χώρου μέσα από συνεχή επισκέψεις στην περιοχή και με επαφές με τους ανθρώπους που ζουν και εργάζονται εκεί, αναζητήθηκε η κοινωνική φυσιογνωμία της περιοχής και το πλέγμα των αλληλεξαρτήσεων ανάμεσα στις λειτουργίες, τα άτομα και τις ομάδες που συναποτελούν τον αστικό ιστό.

Θεωρώ σημαντικό να αναφέρω ότι η επαφή μου με την περιοχή του Ψυρή πριν να ξεκινήσω να δουλεύω την εργασία μου ήταν σχεδόν ανύπαρκτη και περιοριζόταν μόνο σε κάποιες πληροφορίες που είχα ακούσει από παρέες συνομηλίκων μου για κάποια «ωραία μπαράκια και εστιατόρια που λειτουργούν εκεί...» και για «τον κόσμο που συγκεντρώνει η περιοχή το Σαββατοκύριακο».

Η εικόνα που είχα σχηματίσει για την περιοχή μέσα από αυτές της περιγραφές δεν ανταποκρίνεται σε τίποτα με την πραγματικότητα που εγώ διαπίστωσα για την περιοχή και τους δρόμους που μελέτησα. Η περιοχή του Ψυρή είναι μια περιοχή που εμφανίζει εξαιρετική πολλαπλότητα και συνθετικότητα, πολλαπλότητα που χαρακτηρίζει και τους δρόμους που εστιάζεται η μελέτη, με αποτέλεσμα η διαδικασία ανάγνωσής τους να αναδεικνύεται σε μια εξαιρετικά περίπλοκη διαδικασία. Μια ανάγνωση σε βάθος των δρόμων και του υπόλοιπου αστικού ιστού, προϋποθέτει μια σε βάθος μελέτη της διαφοροποιούμενης στο χρόνο και στον χώρο, κοινωνικής, οικονομικής και προγραμματικής σύστασης της περιοχής, αλλιώς η ανάγνωση αυτή κινδυνεύει να χαρακτηριστεί επιφανειακή ή απλοϊκή.

Παρατηρώντας αυτήν την κατάσταση θα προσπαθήσω μέσα στην εργασία μου να παρουσιάσω αυτήν την πολλαπλότητα και την συνθετικότητα, στοιχεία που πρέπει να ληφθούν υπόψη σε μια αστική παρέμβαση που προσδοκά να έχει συμβατότητα με την “πραγματικότητα” και να αναδείξει το νόημα που πρέπει να έχουν οι έννοιες «υποβάθμιση-αναβάθμιση» για αυτήν την περιοχή.

1. Όρια συνοικίας και όνομα

Η συνοικία Ψυρή δεν έχει ιδιαίτερα μεγάλη έκταση, αλλά μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μια από τις πιο παλιές συνοικίες της Αθήνας. Από το όριο της οδού Πειραιώς συνορεύει με τη συνοικία του Μεταξουργείου και από το όριο της οδού Ερμού με την Αρχαία Αγορά. Δεν μπορούμε να μιλάμε με σιγουριά για τα σαφή της όρια, αφού πρόκειται για συνοικία που δεν έχει θεσμοθετημένα όρια, και τα όρια αυτά παρουσιάζονται διαφορετικά ανάλογα με τη χρονική περίοδο. Θα λέγαμε πάντως ότι σήμερα η συνοικία του Ψυρή περικλείεται από τις οδούς Ευριπίδου, Αθηνάς Ερμού, Αγ. Ασωμάτων και Πειραιώς.

Έχουν γίνει συζητήσεις επί συζητήσεων για την ονομασία αυτής της συνοικίας. Άλλοι τη γράφουν με ένα “ρ” που είναι και το σωστό και άλλοι Ψυρρή με δύο. Σύμφωνα με τη λεπτομερή περιγραφή της προέλευσης της ονομασίας, του τοπωνυμίου δηλαδή, που μας δίνει ο αρχιτέκτονας και πολεοδόμος Κώστας Μπίρης, η ονομασία της συνοικίας Ψυρή και της ομώνυμης εκκλησίας Αγίου Αθανασίου Ψυρή που διασώθηκε μέχρι τα χρόνια του Όθωνα, προήλθε από το επώνυμο Ψυρής που σημαίνει Ψαριανός από τα παλιότερα ονόματα του νησιού, Ψύρα ή Ψυρίη. Ο Κ. Μπίρης παραθέτει και τα βασιλικά διατάγματα που αναφέρονται στην ονομασία της συνοικίας του Ψυρή (Καιροφύλας, 2000).

2. Φυσικά και τεχνητά στοιχεία των δρόμων και της περιοχής

Θέση στην πόλη και οδικό δίκτυο

Η περιοχή του Ψυρή βρίσκεται στα δυτικά όρια του θεσμοθετημένου ιστορικού κέντρου της Αθήνας, και βρίσκεται κοντά στις περιοχές Θησείο, μοναστηράκι, Κεραμεικός, Γκάζι, και την αρχαιολογική περιοχή της ακρόπολης. Μαζί με τις περιοχές Μεταξουργείο, και Ακαδημία Πλάτωνος αποτελεί μια από τις 6 μεγάλες ενότητες όπου θα πραγματοποιηθούν μικρές και μεγάλες παρεμβάσεις για τη δημιουργία ενός ενιαίου αρχαιολογικού τοπίου στα πλαίσια της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας.

Η περιοχή έχει στο δυτικό όριό της μια βασική αρτηρία της Αθήνας, την οδό Πειραιώς, ένας δρόμος που παρουσιάζει μεγάλη κίνηση κατά τη διάρκεια του 24ώρου. Η οδός Πειραιώς είναι βασικός δρόμος για το οδικό σύστημα της πόλης της Αθήνας αφού συνδέει το κέντρο της Αθήνας με

τον Πειραιά και μαζί με την Ιερά Οδό αποτελούν το πρωτεύων οδικό δίκτυο για τον Ψυρή και την περιοχή μελέτης (χάρτης 1). Η Ιερά Οδός συνδέει την περιοχή με τα Δυτικά προάστια της Αθηνάς αλλά και με την εθνική οδό Αθηνών – Κορίνθου.

Το δεύτερο οδικό δίκτυο της περιοχής, περιλαμβάνει τις οδούς Ερμού, Αθηνάς, Αποστόλου Παύλου και Μητροπόλεως. Η Ερμού παρόλο που είναι πεζοδρομημένη σε ένα μεγάλο της μέρος, παραμένει η βασική οδός αυτού του δικτύου, που συνδέει το ανατολικό με το δυτικό μέρος του κέντρου της Αθήνας. Η Αθηνάς συνδέει την περιοχή με την Ομόνοια, η Μητροπόλεως με το Σύνταγμα και η Αποστόλου Παύλου που πεζοδρομήθηκε σε ένα μεγάλο μέρος της πρόσφατα, συνδέει την περιοχή με την αρχαιολογική περιοχή της Ακρόπολης.

Το τελευταίο δίκτυο δρόμων στην περιοχή, περιλαμβάνει ένα σύνολο δρόμων που λειτουργούν σαν συλλεκτήριοι οδοί που συνδέουν την περιοχή με τις μεγαλύτερες οδικές αρτηρίες. Τέτοιοι δρόμοι είναι Επίκουρου – Ευριπίδου και η Αγ ασωμάτων.

Συγκοινωνιακά η περιοχή εξυπηρετείται από τις δύο στάσεις του Ηλεκτρικού Σιδηρόδρομου (σταθμός “Θησείο” και σταθμός “Μοναστηράκι” και η προβλεπόμενη προέκταση της γραμμής 3 “Εθνική Άμυνα- Μοναστηράκι” θα ενώσει την περιοχή με τις γραμμές του Μετρό και την υπόλοιπη Αττική). Στην πλατεία Κουμουνδούρου βρίσκεται η αφετηρία μεγάλου αριθμού κεντρικών γραμμών τρόλεϊ και λεωφορείων που μέσω της Πειραιώς, της Ιεράς οδού και της Λ. Αθηνών, ενώνουν την περιοχή με την υπόλοιπη Αττική και τον Πειραιά. Η περιοχή επικοινωνεί συγκοινωνιακά και με τις κοντινές περιοχές του κέντρου της Αθήνας με γραμμές μίνι λεωφορείων. Παρά τη θεωρητικά καλή διασύνδεση της περιοχής, εμφανίζονται έντονα κυκλοφοριακά προβλήματα, απόρροια διαφόρων παραγόντων, όπως οι μικροί χώροι και η έλλειψη δυνατοτήτων στάθμευσης. Το πρόβλημα δημιουργείται σε μεγάλο βαθμό από το ότι οι δρόμοι χρησιμοποιούνται για κινήσεις υπερτοπικού χαρακτήρα καθ’ όλη τη διάρκεια του 24ώρου. Κατά τις πρωινές ώρες για φορτοεκφόρτωση των βιοτεχνικών μονάδων και κατά τις νυκτερινές με την άφιξη επισκεπτών από όλα τα μέρη της Αθήνας με προορισμό τα κέντρα ψυχαγωγίας στην περιοχή.

Ογκομορφολογική κατάσταση περιοχής Ψυρή

Η κατάσταση που επικρατεί σήμερα στην περιοχή από άποψη ογκομορφολογική, αποτελείται από την ανάπτυξη των οικοδομικών όγκων πάνω σε δυο διαφορετικά είδη πολεοδομικών ιστών:

1. “Ιπποδάμειος ιστός” πάνω σε ορθογώνιο κάναβο από την Πειραιώς

μέχρι το ύψος των οδών Διπύλου και Ευριπίδου, έτσι όπως διαμορφώθηκε από το σχέδιο Κλεάνθη- Schaubert.

2. “Μεσαιωνικός ιστός” πάνω σε ακανόνιστο κάρναβο από το ύψος των οδών Διπύλου

ΟΔΟΙ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ ΚΑΙ ΣΑΡΡΗ

Οι οδοί Σαρρή και Αριστοφάνους βρίσκονται μέσα στον μεσαιωνικό ιστό που διατηρείται από την εποχή της τουρκοκρατίας. Σαν μια ενιαία διαδρομή στον αστικό χώρο ξεκινούν και καταλήγουν σε δυο κόμβους της συνοικίας, την πλατεία Ηρώων –την κεντρική πλατεία του Ψυρή- και τη μικρή πλατεία γύρω από την εκκλησία των Αγ. Ασωμάτων.

Κύρια χαρακτηριστικά τους είναι τα δυσανάλογα ύψη των κτιρίων σε κάποια σημεία, σε σχέση με το πλάτος των δρόμων και τα διπλανά κτίρια . Τα ύψη των κτιρίων στη Σαρρή είναι μεγάλα στη μέση περίπου του δρόμου (σχέδιο 1), στο ύψος της πλατείας Κουμουνδούρου ακολουθώντας τα ύψη των κτιρίων μέχρι την πλατεία.

Δεν υπάρχουν πολύ ελεύθεροι χώροι. Οι ελεύθεροι χώροι που υπάρχουν εμφανίζονται σαν υπολείμματα του κτισμένου. Αυτό το “τυχαίο” και το “ασχεδίαστο” που χαρακτηρίζει τον ελεύθερο χώρο, σου δίνει την αίσθηση ότι οι χώροι αυτοί είναι “ευάλωτοι”, έτοιμοι να καταληφθούν από οποιαδήποτε χρήση, και ταυτόχρονα τους προσδίδει μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία.

Στη Σαρρή πίσω από το θέατρο “Αποθήκη”, ο υπαίθριος χώρος περιβάλλεται/ ορίζεται σχεδόν αποκλειστικά από τυφλές μεσοτοιχίες η κατάσταση, η υφή, το χρώμα και η μορφή των οποίων του προσδίδουν έναν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα χαρακτήρα που πρέπει να μη θιγεί (Δήμος Αθηναίων, 1993).

Στην Αριστοφάνους, στο σημείο που συναντάει τη Σαρρή, υπάρχει μια στοά. Ο ελεύθερος χώρος εδώ παίρνει τη μορφή “ακάλυπτου”, ακατάλληλος για κοινωνική χρήση.

3. Ιστορική πορεία του Ψυρή. Αριστοφάνους – Σαρρή

3.1 Η ιστορία του Ψυρή σαν συνοικία της πόλης της Αθήνας

Τα φιδίσια και στενά δρομάκια της συνοικίας Ψυρή, της μικρής και παλιάς συνοικίας της Αθήνας, τα κλείνουν τρεις γνωστοί δρόμοι με μεγάλη εμπορική κίνηση, η Αθηνάς, η Ερμού και η Πειραιώς. Τα δρομάκια τα τιμούν ονόματα φημισμένων ανδρών της αρχαιότητας όπως ο Ευριπίδης και ο Αριστοφάνης, καθώς και ηρώων της επανάστασης του 1821, όπως ο Καραϊσκάκης και ο Μιαούλης.¹

Η ονομασία των δρόμων δεν είναι τυχαία αλλά μαρτυρά την μεγάλη ιστορία της συνοικίας του Ψυρή μέσα στην πόλη της Αθήνας. Αρχής γενομένης, από τον 5^ο π.χ αιώνα η πόλη των Αθηνών κατά τη μακραίωνη πορεία της περιβαλλόταν σε διάφορες περιόδους από τείχη, την ακριβή θέση των οποίων έχει εντοπίσει η ιστορική έρευνα σε συνδυασμό με την αρχαιολογική. Η συνοικία του Ψυρή βρίσκεται εντός των τειχών της Αθήνας από το Θεμιστόκλειο τείχος του 478 π.χ .Από την εποχή του Θεμιστοκλή ως τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και το πρόχειρο τείχος που χτίστηκε στα 1778 επί βοεβόδα Χατζή Αλή Χασεκί, η συνοικία εξακολουθούσε να αποτελεί τμήμα της κεντρικής περιοχής της Αθήνας . Το τείχος Χασεκί έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς σε μεγάλο βαθμό συνέπιπτε με το Θεμιστόκλειο (Μπίρης, 1999), αποδεικνύοντας τη μακροβιότητα κάποιων δομών στο χώρο, επεβίωσε δε ως την ανάδειξη της Αθήνας σε πρωτεύουσα. Το τείχος αυτό ξεκινούσε μπροστά από την Ακρόπολη, προχωρούσε μπροστά από τη σημερινή πλατεία Θησείου όπου υπήρχε η πόρτα του Μαντραβίλη από όπου ξεκινούσε ο δρόμος προς τον Πειραιά. Το τείχος συνέχιζε ως την περιοχή των Αγίων Ασωμάτων όπου συναντούσε την Πόρτα του Μοριά. Εν συνεχεία έφτανε στην περιοχή της σημερινής πλατείας Κουμουνδούρου και συνέχιζε προς την οδό Ευριπίδου. Παρόλο που ο καθαυτό οικισμός της παλιά πόλης η «χώρα της Αθήνας» όπως λεγόταν τότε δεν κάλυπτε ολόκληρη την περιτοχισμένη έκταση, ο Ψυρή ήταν μέσα στην πόλη της Αθήνας, αφού ο παλαιός οικισμός έφτανε μέχρι την οδό Σαρρή και την εκκλησία των αγίων Ασωμάτων.

Μετά την απελευθέρωση της Αθήνας από τους τούρκους και την ανάθεση το 1831 στους Κλεάνθη και Schaubert να συντάξουν την πολεοδομική τους

¹ Πριν από την απελευθέρωση και την πολεοδομική συγκρότηση της Αθήνας οι περισσότεροι από τους δρόμους της πόλης δεν έφεραν βεβαίως ιδιαίτερα ονόματα όπως τουλάχιστον τα εννοούμε σήμερα. Τα πρώτα ονόματα δόθηκαν από τους Κλεάνθη και Schaubert όταν διαμόρφωναν την πολεοδομική τους πρόταση για την Αθήνα. Ορισμένοι εντούτοις δρόμοι έφεραν ονόματα, κάποια από τα οποία επιβίωσαν μέχρι και σήμερα, όπως “Τατσή” (σημερινή Τάκη) από την ονομασία της ομώνυμης βρύσης στην οποία οδηγούσε ο δρόμος.

πρόταση για την Αθήνα, η συνοικία του Ψυρή εμφανίζεται μέσα στα σχέδια σαν κομμάτι της νέας πόλης. Προβλέπεται μάλιστα για την συνοικία του Ψυρή μεγάλη «Αγορά Τροφίμων» και «Δημοτική Αγορά» στην πλατεία που τελικά όμως έγινε στην περιοχή των Αέρηδων (Καλλιβρετάκης, 1994).

3.2 Η ιστορική εξέλιξη του Ψυρή

Η ιστορία του Ψυρή έχει συμπληρώσει σήμερα το 2002, μια ιστορία πάρα πολλών ετών.

Στα πιο κοντινά μας χρόνια ήταν το λημέρι των Ηρώων της επανάστασης του 1821, κι αυτούς τιμά η μικροσκοπική και κεντρική της συνοικίας, πλατεία Ηρώων, που σήμερα τη στολίζει ένας παλιός φανοστάτης με τρεις γλόμπους όπου συγκεντρώνονταν οι καπεταναίοι της επανάστασης του '21 για να συναντήσουν τους συμπολεμιστές τους.

Την εποχή της επανάστασης η συνοικία κατοικείται ήδη από πολλούς Αθηναίους και αμέσως μετά την απελευθέρωση αρχίζει να χτίζεται μεγαλύτερος αριθμός κτιρίων.

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να φτάνουν μετανάστες από τα Ψαρά, την Κάρπαθο και τη Νάξο. Η παρουσία των Ναξιωτών στην περιοχή είναι εμφανής μέχρι και σήμερα (παζάρι τη Μ. Εβδομάδα με κτηνοτροφικά προϊόντα της Νάξου).

Το 1834 έγινε η Αθήνα πρωτεύουσα και μέσα σε τρία χρόνια επί δημαρχίας Δημ. Καλλιφορνά, δέχεται η περιοχή του Ψυρή τις επιδράσεις των πρώτων έργων που αποφασίζονται στη νέα πρωτεύουσα (Καιροφύλας, 2000). Τότε ήταν που άρχισε η λιθόστρωση της Ερμού. Το 1838 κατασκευάστηκαν οι πρώτοι υπόνομοι –έργο πρωτοποριακό για την εποχή- και από το 1855-57 κατασκευάστηκε η πλατεία Ψυρή. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο δεν είχε διαμορφωθεί ούτε η πλατεία Συντάγματος. Αυτό και μόνο το στοιχείο δίνει την εικόνα της ολοκληρωμένης πια συνοικίας. Καμιά δημοτική αρχή δεν αποφασίζει να κατασκευάσει πλατεία σε μια άδεια από κατοικίες περιοχή.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση και παράλληλα με την ανάπτυξη της κατοικίας, εμφανίζονται εστίες βιοτεχνικών συγκεντρώσεων, ενώ το εμπόριο συνυπάρχει με ξενοδοχεία και μικρές βιοτεχνίες σε διάφορα κτίρια (Λεοντίδου 1989).

Σε τμήμα χάρτη της Αθήνας του 1896 υποδεικνύεται η ζώνη των αμαξοποιείων στις οδούς Λεωκορίου, Ασωμάτων και Σαρρή και τα 4 αμαξοποιεία στην οδό Μυλλέρου (1900). Ο Ψυρή αποτελείσε

αναπόσπαστη συνέχεια με το βιομηχανικό πόλο Μεταξουργείο-Κεραμεικός. Σε τμήμα χάρτη της Αθήνας του 1875 υποδεικνύεται η παραγωγική ζώνη της πόλης προς τα δυτικά.

Σε χαρτογράφηση των εργατικών συνοικιών του κέντρου της Αθήνας που έγινε από τη Λεοντίδου το 1989 και που βασίστηκε σε έρευνα του ΥΠΕΘΟ (1922) βλέπουμε πως ο Ψυρή περιλαμβάνεται στις συνοικίες με μεγάλη συγκέντρωση εργατών σε εργοστάσια, πλανόδιων επαγγελματιών και υπαλλήλων ξενοδοχείων και εμπορικών καταστημάτων. Οι εργάτες στοιβάζονται σε παλιά ετοιμόρροπα κτίρια, συνήθως διώροφα και πολύ συχνά σε υπόγεια.

Την τελευταία εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα η συνοικία του Ψυρή καταδυναστεύεται από ορισμένα κακοποιά στοιχεία, τους αποκαλούμενους “κουτσαβάκηδες” ή “μάγκες” του Ψυρή όμως η περιοχή δε χάνει τον κόσμο της. Μπορεί να είναι μια συνοικία με φτωχογειτονιές, αλλά δεν παύει να είναι μια συνοικία κεντρική, όπου ζουν πολλοί παλιοί Αθηναίοι. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι εκεί σε αυτήν την περίοδο ζούσε και ο μεγάλος διηγηματογράφος Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης.

Η εκκαθάριση της συνοικίας από τους κουτσαβάκηδες επέτρεψε την αναδημιουργία της περιοχής. Καινούργια σπίτια χτίστηκαν και από τις αρχές του 20ου αιώνα έχουμε μια άνθηση των εμπορικών καταστημάτων και εγκατάσταση πολλών βιοτεχνιών.

Ο Δ. Φιλιππίδης (1996) ισχυρίζεται πως ο βιοτεχνικός χαρακτήρας του Ψυρή ενισχύθηκε αισθητά μετά το 1922 και την εγκατάσταση των προσφύγων από τη Μ. Ασία.

Στα χρόνια του πολέμου και της κατοχής η συνοικία περνάει δύσκολες ώρες όπως και όλη η Αθήνα. Οι κάτοικοι αντιμετωπίζουν την τρομοκρατία από τις περιπόλους των κατακτητών. Στην οδό Αγ. Δημητρίου δημιουργείται στέκι μαυραγοριτών.

Αμέσως μετά τον πόλεμο αρχίζει η ανασυγκρότηση του Ψυρή και αναπτύσσεται ακόμη περισσότερο το εμπόριο και η βιοτεχνία. Οι δρόμοι του Ψυρή σφύζουν από ζωή και είναι τόσος πολύς ο κόσμος που κατοικεί αλλά και εργάζεται εκεί, ώστε ο δήμαρχος Σπύρος Μερκούρης χτίζει στην πλατεία Ηρώων το μεγάλο κτίριο για την εγκατάσταση Δημοτικών Ιατρείων. Ταυτόχρονα στην πλατεία και τους γύρω δρόμους αρχίζουν να λειτουργούν πολλές ταβέρνες. Στα παλιά χρόνια οι ταβέρνες στην περιοχή ήταν πολλές και ονομαστές. Στην πλατεία υπάρχει ακόμη η “Σπατανείκη Ταβέρνα” που χρονολογείται από το 1920 και τη δουλεύει η ίδια οικογένεια (...με καλή ρετσίνα από τα Σπάτα...)

Στο 2^ο μισό του 20ου αιώνα η περιοχή χαρακτηρίζεται από ένα σημαντικό αριθμό ΜΜΕ με εξειδίκευση στις βιοτεχνίες του ενδύματος και κυρίως δέρματος και υποδημάτων. Τις συγκεκριμένες δραστηριότητες χαρακτηρίζουν οι υπεργολαβικές σχέσεις, οι διασυνδέσεις με το υπόλοιπο λεκανοπέδιο και με άλλες πόλεις της χώρας. Οι εργασιακές σχέσεις χαρακτηρίζονται σε μεγάλο βαθμό από αυτοαπασχόληση, πολλά μέλη της οικογένειας εργάζονται στη βιοτεχνία βοηθώντας έτσι τα οικονομικά της επιχείρησης -κυρίως οι γυναίκες- και γενικά η άτυπη απασχόληση χαρακτηρίζει ένα μεγάλο ποσοστό των βιοτεχνιών στο Ψυρή.

Κατά τη δεκαετία του '70 οι κάτοικοι αρχίζουν να εγκαταλείπουν τον Ψυρή εξαιτίας του ερειπωμένου και καταστραμμένου κελύφους και της ολοκληρωτικής απουσίας κοινωνικού εξοπλισμού, αναζητώντας καλύτερη καθημερινή ζωή.

Και ενώ η κατοικία αρχίζει να μειώνεται, κατά την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα η συνοικία αρχίζει να εμφανίζει ένα ακόμη πρόσωπο. Η αναψυχή εμφανίζεται δυναμικά στην περιοχή και μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα ανοίγουν το ένα μετά το άλλο, εστιατόρια, μπαρ, καφεενία και άλλα κέντρα. Το 1990 ο Δήμος, και το 1999 το ΥΠΕΧΩΔΕ αποφασίζουν την αναβάθμιση της περιοχής. Έτσι το τέλος του 20^{ου} αιώνα βρίσκει τον Ψυρή, στο επίκεντρο των αστικών αναπλάσεων.

4. Η κατάσταση στον Ψυρή σήμερα

Η σημερινή μορφή της περιοχής του Ψυρή είναι αποτέλεσμα της πορείας της συνοικίας στο χρόνο αλλά και τον ιδιαίτερων κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών και παραγωγικών δομών που χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη χωρική ενότητα.

Ο Ψυρής όπως αναφέραμε νωρίτερα, χαρακτηρίζεται από μια πολλαπλότητα και συνθετότητα λειτουργιών, κοινωνικών σχέσεων και ατόμων και ομάδων που συναποτελούν τον αστικό ιστό.

Η κατοικία είναι μια από τις πρώτες λειτουργίες που υπήρξε πάντα καθ' όλη την ιστορική διαδρομή της περιοχής. Σήμερα παρόλο που κατοικία χαρακτηρίζεται σαν η κυρίαρχη χρήση (στο ΓΠΣ η περιοχή χαρακτηρίζεται σαν γενικής κατοικίας, επιτρέπονται δηλαδή και βιοτεχνικές χρήσεις χαμηλής όχλησης) οι κάτοικοι που δεν την έχουν εγκαταλείψει ακόμη, ζουν ξεχασμένοι, μέσα σε ένα περιβάλλον με ερειπωμένα και κατεστραμμένα κελύφη και πλήρη απουσία κοινωνικού εξοπλισμού. Οι εκτιμήσεις για τον πραγματικό πληθυσμό του Ψυρή (απογραφή 1991 ΕΣΥΕ) μιλάνε για 1500 κατοίκους. Οι κάτοικοι είναι συγκεντρωμένοι κυρίως στο δυτικό τμήμα της συνοικίας, από την οδό Σαρρή προς την πλατεία Κουμουνδούρου όπου

βρίσκονται και οι περισσότερες πολυώροφες πολυκατοικίες. Παρόλο που ντόπιοι και μετανάστες κατοικούν στους ίδιους δρόμους και στις ίδιες πολυκατοικίες, μοιάζουν να μην διατηρούν σχέσεις μεταξύ τους. Οι μετανάστες αντιμετωπίζονται ως “ξένοι” και ως ένα ακόμη στοιχείο υποβάθμισης της περιοχής.

Οι κάτοικοι προσπαθούν να συνυπάρξουν με τις υπόλοιπες χρήσεις της περιοχής. Οι “βιοτεχνικές πολυκατοικίες”² μαρτυρούν πως η κατοικία και η βιοτεχνία είναι δυο λειτουργίες που συνυπάρχουν χρόνια στην περιοχή, όχι όμως χωρίς προβλήματα. Η λειτουργία της βιοτεχνίας παράλληλα με την παντελή απουσία ενός πολεοδομικού σχεδιασμού, συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό σε μια υποβαθμισμένη μορφή του αστικού ιστού κυρίως μέσα από την υποβάθμιση του κελύφους, τις οχλήσεις στο περιβάλλον εξαιτίας της προκαλούμενης μόλυνσης, και λόγω κατάληψης του δημόσιου χώρου από τη στάθμευση οχημάτων για φορτοεκφόρτωση.

Παρόλη τη σύγκρουση που φαίνεται να υπάρχει ανάμεσα στην κατοικία και την βιοτεχνία, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Ψυρής έχει το χαρακτήρα εργατικής συνοικίας από γα τέλη του 19^{ου} αιώνα, και παρόλα τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στην πορεία αυτής της συνύπαρξης ο Ψυρής ήταν ένα δυναμικό βιοτεχνικό κέντρο. Το 1991 στεγάζει 2.105 επιχειρήσεις με επίσημο τζίρο 54,8 δις δρχ και ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων που ζουν στην περιοχή, εργάζονται σε αυτές (Φιλιππίδης, 1996). Τα εγκαταλελειμμένα κελύφη, η άτυπη μορφή απασχόλησης στηρίζουν την οικονομία των βιοτεχνιών που εξειδικεύονται κυρίως σε επιχειρήσεις δερμάτινων ειδών και υποδημάτων.

Την τελευταία δεκαετία όμως, η βιοτεχνία φεύγει απ' του Ψυρή, η “πιάτσα” των παπουτσιών εκδιώκεται και τη θέση της παίρνει η αναψυχή. Τα χαμηλά ενοίκια δεν ισχύουν πια αφού η λειτουργία της αναψυχής εκτίναξε τις τιμές ενοικίασης των κτιρίων στα ύψη. Στην εργατική συνοικία αρχίζουν να εμφανίζονται συνεχώς λειτουργίες αναψυχής και πολιτισμού: μπαρ, εστιατόρια, αλλά και θέατρα και γκαλερί. Εμφανίζεται έτσι στον Ψυρή ένα καινούργιο πρόσωπο που έρχεται να συνυπάρξει με τα προηγούμενα και να αποτελέσει ένα ακόμη κομμάτι της πολύ-λειτουργικότητας που χαρακτηρίζει την περιοχή.

² Κατασκευές που χρονολογούνται γύρω στο '70 και στεγάζουν στο ισόγειο βιοτεχνία και στους υπόλοιπους ορόφους κατοικία.

5. Η συνοικία του Ψυρή μέσα από δυο δρόμους: Αριστοφάνους και Σαρρή

Η συνοικία του Ψυρή είναι μια περιοχή με μεγάλη ιστορία και ένα σύνθετο πλέγμα από κοινωνικούς και χωρικούς δεσμούς. Οι δρόμοι Σαρρή και Αριστοφάνους είναι δυο κεντρικοί δρόμοι της συνοικίας που συμμετέχουν στην πορεία της στο χρόνο.

Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου για την περιοχή και τους δρόμους, επισκεπτόμουν την περιοχή και ταυτόχρονα συνέλεγα ένα-ένα τα κομμάτια της ιστορίας που υπάρχει κρυμμένη πίσω από αυτόν τον αστικό ιστό. Κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στους δρόμους, άρχισα να αναζητώ σημάδια στο χώρο που να μαρτυρούν την ιστορία της συνοικίας και να φανερώνουν το πολύπλοκο πλέγμα των σχέσεων και των λειτουργιών.

Στους δύο δρόμους Σαρρή και Αριστοφάνους μοιάζει να είναι συγκεντρωμένη η ιστορία όλης της συνοικίας του Ψυρή. Μικτές χρήσεις, πολύ-λειτουργικότητα, παραγωγικές δραστηριότητες, κατοικία, αναψυχή, περιορισμένοι ελεύθεροι χώροι, και όλα αυτά μέσα σε δυο δρόμους.

Η κατοικία κάνει φανερή την παρουσία της στη Σαρρή. Πολυκατοικίες στο κέντρο του δρόμου και κοντά στο ύψος της πλατείας Κουμουνδούρου. Η Σαρρή σε παλιότερες εποχές ήταν το όριο της συνοικίας, αφού οι κάτοικοι της πλατείας Κουμουνδούρου θεωρούσαν ότι δεν ανήκουν στην βιοτεχνική περιοχή του Ψυρή. Οι κάτοικοι στεγάζονται στις βιοτεχνικές πολυκατοικίες ή σε παλαιότερα διώροφα κτίρια που και εδώ στο ισόγειο βρίσκονται βιοτεχνίες. Η κατάσταση των κτιρίων στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι πολύ καλή (βλέπε χάρτη 2)

Οι έλληνες κάτοικοι είναι στην πλειοψηφία τους χαμηλών εισοδηματικών κατηγοριών και υπάρχουν και πολύ αλλοδαποί. Οι αλλοδαποί νοικιάζουν διαμερίσματα στην οδό Σαρρή και στους τριγύρω δρόμους. Οι περισσότεροι μετανάστες είναι Αλβανοί, Πακιστανοί και Παγκλαντζέζοι που εργάζονται στη συνοικία του Ψυρή ή στις τριγύρω περιοχές. Υπάρχουν και

άνεργοι μετανάστες που ζουν καταλαμβάνοντας εγκαταλελειμμένους χώρους στις βιοτεχνικές πολυκατοικίες ή περιφέρονται μέσα στη συνοικία (κατά τη διάρκεια δύο επισκέψεών μου στην περιοχή, συνάντησα έναν άστεγο, αλβανικής μάλλον καταγωγής μέσα στη στοά Αριστοφάνους).

Ελεύθεροι χώροι δεν υπάρχουν παρά μόνο σαν υπολείμματα του κτισμένου και χρησιμοποιούνται κυρίως ως χώροι στάθμευσης (βλέπε χάρτη 3). Στην οδό Σαρρή, πίσω από το θέατρο «Αποθήκη» ανάμεσα στα

κτίρια, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες λειτουργεί θερινός κινηματογράφος.

Η βιοτεχνία και το εμπόριο είναι οι κυρίαρχες παραγωγικές δραστηριότητες στις οδούς Σαρρή και Αριστοφάνους (χάρτης 3 και 4). Στην Αριστοφάνους είναι έντονη η παρουσία βιοτεχνικών μονάδων στον κλάδο υποδήματος, κυρίαρχος βιοτεχνικός κλάδος της περιοχής Ψυρή. Στις βιοτεχνίες αυτές εργάζονται πολλοί και από τους μετανάστες που ζουν στην περιοχή. Στην Σαχτούρη μια κάθετο της Σαρρή υπάρχουν μαγαζιά όπου οι μετανάστες εμπορεύονται προϊόντα από τον τόπο τους, γεγονός που μαρτυρά πως δραστηριοποιούνται ενεργά με δικές τους επιχειρήσεις, όχι μόνο δουλεύοντας σαν υπάλληλοι και εργάτες σε ελληνικές επιχειρήσεις.

Μεγάλο μέρος της οικονομίας των βιοτεχνιών έχει στηριχτεί στη γυναικεία εργασία κυρίως με τη μορφή της άτυπης απασχόλησης. Νομίζω στο σημείο αυτό, πως αυτή η πλευρά της παραγωγικής δραστηριότητας έχει αποσιωπηθεί στο χώρο Ο δημόσιος χώρος δεν μαρτυρά τη σημαντική αυτή διάσταση της βιοτεχνικής παραγωγής που στηρίζεται στις γυναίκες. Μοιάζει να συμβαδίζει με τη γενικότερη κουλτούρα που θέλει τον άντρα να πρωτοστατεί σε όλες τις δραστηριότητες και την γυναίκα στο παρασκήνιο σε δευτερεύοντες ρόλους.

Και φυσικά από την Αριστοφάνους και τη Σαρρή δεν λείπουν και οι λειτουργίες της αναψυχής και του πολιτισμού. Πριν αναφερθώ στην παρουσία τους στο χώρο, θα ήθελα να αναφερθώ στην προσωπική μου εντύπωση κατά την πρώτη μου επίσκεψη στην περιοχή. Όπως έχει ήδη ειπωθεί σε κάποιο σημείο, οι οδοί Αριστοφάνους και Σαρρή σαν μια ενιαία διαδρομή, ξεκινούν και καταλήγουν σε δυο πλατείες: την Αγίων Ασωμάτων και την πλατεία Ηρώων. Την πρώτη μου βόλτα στους δρόμους την ξεκίνησα από την Αγ. Ασωμάτων. Μπήκα στη Σαρρή και άρχισα να περπατάω αργά, παρατηρώντας το δρόμο αριστερά και δεξιά. Ένας δρόμος γεμάτος βιοτεχνίες, εργάτες που μπαινόβγαιναν σε αυτές, κάποιοι άνθρωποι που κουβαλούσαν ψώνια και επέστρεφαν στο σπίτι τους. Μου δόθηκε η εντύπωση μιας περιοχής κατοικίας με έντονο βιοτεχνικό χαρακτήρα (και μάλιστα απόρησα γιατί άλλο περίμενα να συναντήσω με βάση τις περιγραφές για τον Ψυρή).

Η εντύπωσή μου ήταν εντελώς διαφορετική όταν ξεκίνησα την διαδρομή μου από την αντίθετη διεύθυνση. Η πλατεία Ηρώων, κατακλεισμένη από τις καρέκλες και τα τραπέζια από τα εστιατόρια και τα καφενεία, σου προκαλεί την εντύπωση ότι βρίσκεσαι σε διακοπές σε κάποιο νησί και όχι στο κέντρο μιας πόλης. Μπαίνοντας στην Αριστοφάνους και διασχίζοντάς την προς την Σαρρή, αρχίζεις να αφήνεις πίσω σου τη βοή της πλατείας, και ενώ συνεχίζεις να συναντάς χώρους αναψυχής, αρχίζουν να ξεδιπλώνονται μπροστά σου

και τα άλλα “τοπία” του αστικού ιστού. Παρατηρείς τις βιοτεχνίες και στρίβοντας προς την Σαρρή: η πυροσβεστική, πολυκατοικίες, ο φούρνος της γειτονιάς, άνθρωποι στα μπαλκόνια. Και τότε είναι που διαπιστώνεις πως όλες αυτές οι χρήσεις είναι συγκεντρωμένες σε ένα μικρό χώρο.

Όσο απομακρυνόμαστε από την πλατεία Ηρώων και τα φρεσκοβαμμένα κτίρια, το αστικό τοπίο αρχίζει να αλλάζει και από τη μορφή των κελυφών των κτιρίων. Κάτω από αυτή την οπτική, ο κτισμένος χώρος εμφανίζει μια ποικιλία, σαν αποτέλεσμα της συνύπαρξης των ερειπωμένων κτιρίων, των παλιών μονοκατοικιών και των ελλιπώς συντηρούμενων πολυκατοικιών του '60 και '70.

Οι δρόμοι Σαρρή και Αριστοφάνους, μοιάζουν να ενώνουν όλα τα τοπία του Ψυρή και όλες τις χρήσεις που συνυπάρχουν στη συνοικία. Την αναψυχή που εκτείνεται κυρίως ανατολικά της Σαρρή με κέντρο την πλατεία Ηρώων, την κατοικία που είναι συγκεντρωμένη δυτικά προς την πλατεία Κουμουνδούρου αλλά και το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Όμως αυτή η σύνδεση των χρήσεων και η πολυσυνθετότητα εκφράζονται μέσα από μια σύγκρουση στο χώρο. Η κατοικία που είχε αρχίσει να μειώνεται από τη βιοτεχνία, δεν μπορεί να επιστρέψει από τις οχλήσεις που δημιουργούνται τώρα από την αναψυχή. Η αναψυχή οδηγεί στην αύξηση των ενοικίων στην περιοχή και αναγκάζει πολλές βιοτεχνίες να κλείσουν (αφού δεν αντέχουν το βάρος μιας μετεγκατάστασης) Η σύγκρουση αυτή οδηγεί σε μια μεταλλαγή της τοπικής φυσιογνωμίας, γιατί ο χώρος είναι και η ζωντανή χρήση που μαρτυρά την κοινωνική πραγματικότητα της περιοχής και όχι μόνο τα κελύφη των κτιρίων και το γύρω περιβάλλον.

6. Ο χρόνος στον Ψυρή στη διάρκεια του 24ώρου. Ματιές στους δρόμους τη νύχτα

Οι δρόμοι μαρτυρούν τη μεταλλαγή του αστικού τοπίου στη διάρκεια του χρόνου, όχι μόνο στο πέρασμα των ετών, αλλά και μέσα στα όρια ενός 24ώρου.

Σαρρή και Αριστοφάνους το πρωί, Σαρρή και Αριστοφάνους κατά τις νυκτερινές ώρες. Δυο διαφορετικά αστικά τοπία στον ίδιο γεωγραφικό χώρο. Οι δρόμοι αυτοί τη νύχτα, δεν είναι “άλλοι” δρόμοι, αναπτύσσουν ωστόσο τις δικές τους σχέσεις, τα δικά τους κοινωνικά δρώμενα, τους δικούς τους ρυθμούς. Ο νυκτερινός αστικός χώρος μοιάζει διαφορετικός λειτουργικά: οι βιοτεχνίες κλείνουν, τα μπαρ και τα θέατρα ανοίγουν. Οι δρόμοι προσφέρουν νέες αστικές λειτουργίες.

Η διαφορά είναι και αισθητική: με τον τεχνητό φωτισμό και τις φωτεινές

επιγραφές δημιουργείται ένας “άλλος” τόπος, ή μάλλον ο ίδιος τόπος παρουσιάζεται με μια άλλη οπτική, προσανατολισμένος να τονίσει αυτό που επιδιώκουμε: οι δρόμοι της νύκτας, οι δρόμοι της διασκέδασης.

Στη Σαρρή και στην Αριστοφάνους στη διάρκεια της ημέρας, η κτιριακή υπόσταση της αναψυχής είναι υποτονισμένη, καλύπτεται από τις άλλες λειτουργίες. Τη νύχτα τα πράγματα αλλάζουν: η αναψυχή μοιάζει κυρίαρχη, έτοιμη να φιλοξενήσει επισκέπτες από όλα τα μέρη της Αθήνας.

7. Στόχοι και διαδικασίες παρέμβασης στην περιοχή σε σχέση με τις έννοιες «υποβάθμιση-αναβάθμιση»

Ο Ψυρή και οι δρόμοι που εστιάζεται η μελέτη, παρουσιάζουν έντονα προβλήματα σύγκρουσης των χρήσεων, προβληματικό κέλυφος και δημογραφικά και κοινωνικά προβλήματα. Πρόκειται για ένα ακόμη εγκαταλελειμμένο κομμάτι του κέντρου της Αθήνας, με μεγάλη ιστορία, μια παλιά συνοικία δίπλα σε αρχαιολογικούς χώρους. Άρα απαιτείται μια αστική παρέμβαση για την αναβάθμιση της περιοχής.

Εδώ ακριβώς εντάσσεται και η προβληματική του τι θεωρούμε ως αναβάθμιση στη συγκεκριμένη χωρική ενότητα. Οι μέχρι τώρα πολεοδομικές παρεμβάσεις που προτάθηκαν από τους επίσημους φορείς, δηλαδή από το Δήμο το 1990 και από το ΥΠΕΧΩΔΕ το 1999, εντάσσουν την παρέμβαση στον Ψυρή στο ευρύτερο πλαίσιο της “Αναβάθμισης του ιστορικού κέντρου της Αθήνας”. Η λογική αυτών των παρεμβάσεων στήριζε την έννοια της αναβάθμισης σε μια προσέγγιση **καθαρά αρχιτεκτονική**, που αναφερόταν άμεσα και αποκλειστικά στα φυσικά χαρακτηριστικά του χτισμένου χώρου της περιοχής (Φιλιππίδης, 1996).

Οι ιδέες της πολυπλοκότητας και της πολυλειτουργικότητας ή πιο κεντρικά και δύσκολα διλήμματα περί ένταξης και διαφοροποίησης (Nouvel, J.1992)³ αφήνονται στο περιθώριο και η ανάπλαση του Ψυρή αντιμετωπίζεται ως μεμονωμένη αστική ανάπλαση και πάντως όχι “ολοκληρωμένη”. Χαρακτηριστικό είναι ότι σε παλαιότερη έκθεση του Δήμου “Για την αναβάθμιση του κέντρου- Στρατηγικές Παρέμβασης”, ο Ψυρή εμφανίζεται ως η λιγότερο κατοικημένη περιοχή, εντοπίζεται ορθά ο κατ’ εξοχήν βιοτεχνικός χαρακτήρας της και προτείνεται “η εδραίωση δραστηριοτήτων και ευγενούς βιοτεχνίας” όμως στις προδιαγραφές της μελέτης ο στόχος αυτός παραμελήθηκε, το ζητούμενο αντίθετα ήταν η αποκατάσταση του χαρακτήρα της “παλιάς” γειτονιάς του Ψυρή.

³ Σε σπουδαστική εργασία, Ειρήνη Μίχα, “Η σημερινή όψη της περιοχής του Ψυρή μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των σύγχρονων αντιλήψεων αστικού σχεδιασμού”.

Η ανάπλαση του Ψυρή αντιμετωπίστηκε σύμφωνα με τη λογική της αρχιτεκτονικής πολεοδομικής σύνθεσης (urban design), δηλαδή της μορφολογικής επεξεργασίας και του καλλωπισμού και όχι σύμφωνα με τη λογική του πολεοδομικού σχεδιασμού (urban planning) (Λεοντίδου, 1996).

Γι' αυτό η αναβάθμιση παίρνει την έννοια της αισθητικής διαμόρφωσης του δημόσιου χώρου, παραβλέποντας το σύνολο των κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων στον καθημερινό χώρο και τα διαδοχικά τοπία μέσα στον αστικό ιστό της συνοικίας. Τα αστικά τοπία προσδιορίζονται τόσο από την ιστορία, όσο και από την ποικιλία των δραστηριοτήτων εμπορίου, βιοτεχνίας, αναψυχής και κατοικίας που διαχέονται μέσα στον αστικό ιστό δίχως ξεκάθαρα όρια.

Οι προγραμματισμένες παρεμβάσεις που εξαγγέλλονται από το δήμο και το ΥΠΕΧΩΔΕ ενισχύουν τις τάσεις εγκατάστασης νέων λειτουργιών στην περιοχή. Αναγνωρίζεται η πολιτική "εξευγενισμού" (gentrification) για την περιοχή, οικογένειες δηλαδή της μεσαίας τάξης που επιστρέφουν στις παλιές περιοχές του κέντρου και προκαλούν αύξηση των αξιών γης. Στον Ψυρή η πολιτική αυτή έχει προκαλέσει έως τώρα την εμφάνιση της χρήσης της αναψυχής (σε βάρος των βιοτεχνιών) ενισχύοντας τον πολυλειτουργικό χαρακτήρα της συνοικίας.

Η πολυλειτουργικότητα στο χώρο παρά τα προβλήματα που δημιουργούνται ανάλογα με το είδος των χρήσεων, δεν πρέπει να θεωρηθεί ως στοιχείο υποβάθμισης. Η πολυλειτουργικότητα, απεναντίας, είναι διάχυτη σε όλες τις αστικές περιοχές της Ελλάδας δίνοντας στην ελληνική πόλη ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της, την ζωντάνια.

Μια ολοκληρωτική διαδικασία παρέμβασης πρέπει να ενισχύει αυτήν την πολυλειτουργικότητα στοχεύοντας όμως στην επίλυση των χωρικών της προβλημάτων. Για να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο, πρέπει πριν από κάθε προσπάθεια παρέμβασης, να πραγματοποιούνται μελέτες στο χώρο σε επίπεδο «μικρο-τόπου» που να καταγράφουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής και να συμβάλουν στην ερμηνεία της «φυσιογνωμίας» της. Με βάση αυτήν τη φυσιογνωμία, οι ρυθμιστικές παρεμβάσεις πρέπει να αναφέρονται σε όλο το πολύμορφο πλέγμα των σχέσεων και των αλληλεξαρτήσεων το οποίο καθορίζει τη δυναμική του χώρου.

Μέσα σε αυτήν την λογική, μια παρέμβαση στη Σαρρή και στην Αριστοφάνους πρέπει να στηριχτεί στην πολυμορφία των δραστηριοτήτων και στα χαρακτηριστικά της χωρικής τους έκφρασης έτσι όπως διαμορφώνονται στο χρόνο, αναδεικνύοντας τη δυναμική του καθενός και

των μεταξύ τους αλληλεξαρτήσεων, χωρίς να τα υποβαθμίζει σε άθροισμα μονοδιάστατων λειτουργιών.

βιβλιογραφία

- Αγριαντώνη Χ., Χατζηγιάννου Μ.Χ. (επιμ.), 1995,** *Το Μεταξουργείο της Αθήνας*, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα.
- Γιακωβάκη Ν., 1994,** «Μεσαιωνική και νεότερη ιστορία: μια νέα συνείδηση για την πόλη της Αθήνας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα», Επιστημονικές Επιμορφωτικές Διαλέξεις, ΕΙΕ, Ιανουάριος- Μάρτιος 1994.
- Δήμος Αθηναίων, 1993,** «Μελέτη ανάπλασης περιοχής Ψυρή», υπευθ. μελέτης Δ. Σταματογιαννόπουλος, Γ΄ Φάση.
- Καιροφύλας Γ., 2000,** *Η ιστορία της συνοικίας του Ψυρή*, Αθήνα.
- Καλλιβρετάκης Λ., 1994,** «Η Αθήνα τον 19ο αιώνα», Επιστημονικές Επιμορφωτικές Διαλέξεις, ΕΙΕ, Ιανουάριος- Μάρτιος 1994.
- Λεοντίδου Λ., 1989,** *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός οικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940*, Αθήνα, Θεμέλιο, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Λεοντίδου Λ., 1996,** «Από την πολεοδομία στην πολεο-διαφήμιση: όραμα για την Αθήνα στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης Ευρώπης», ελεύθερες τοποθετήσεις συνεδρίου: ένα όραμα για την Αθήνα, Αθήνα, ΤΕΕ, 18-21.11.96, σελ 54.
- Μπίρης Κ.Η., 1999,** *Αι Αθήναι. Από του 19^{ου} εις τον 20^{ον} αιώνα*, Δ΄ έκδοση, Αθήνα, Μέλισσα.
- Παρλαμά Λ., 1994,** «Οι σωστικές ανασκαφές των Αθηνών και προβλήματα πολεοδομίας της αρχαίας πόλεως», Επιστημονικές Επιμορφωτικές Διαλέξεις, ΕΙΕ, Ιανουάριος- Μάρτιος 1994.
- Φιλιππίδης Δ., 1996,** «Μελέτη αναβάθμισης περιοχής Ψυρή», από τα πρακτικά του συνεδρίου: Μικρομεσαίες Μεταποιητικές Επιχειρήσεις στον Ιστό της Πόλης, ΕΜΠ, Αθήνα, 3-4 Μαΐου 1996.